

The best-selling medicinal plants of Khorramabad apothecary shop

Mohammad Mehrnia^{1✉} | Zahra Hosseini²

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Lorestan Agricultural and Natural Resources Research and Education Center, AREEO, Khorramabad, Iran. E-mail: Mehrnia@rifr-ac.ir
2. Graduated in plant systematics and ecology, Khorramabad, Iran. E-mail: zh83786@gmail.com

Article Info

Article type

Research Article

Article history

Received: 15 July 2023

Revised: 13 August 2023

Accepted: 15 August 2023

Published: 1 October 2023

Keywords:

Lorestan

Medicinal plants

Traditional healers

Traditional medicine

Abstract

Traditional medicine and use of medicinal plants in Lorestan province has a long history. Traditional healers (*Attar*) continue this job in a family and kinship manner and remain as an encyclopedia of medicinal plants in society. Popularity and common use of Medicinal plants for treatment of diseases, shows the effect of these species on the recovery of people. The aim of this study was to identify the most common medicinal plants purchased from Apothecaries in the city of Khorramabad, the capital of Lorestan province, from 2016 to 2017. Data were collected through questionnaires and personal interviews with 30 apothecary and sellers of medicinal plants in Khorramabad (18 men and 12 women). Information includes demographic characteristics of Healers, and properties of the most common and best-selling (very popular) medicinal plants. The selection of participant in the interview was purposeful and the study was conducted in a Semi-structured method. The mean age of Healers participating in the interviews was 43.7 and their work experience was 13.8 years. 6/7% of Healers had a field of study related to medicinal plants. Based on the results, 32 The best-selling medicinal species was identified. The amount and species of medicinal plants used by individuals vary somewhat in different seasons of the year. Identifying and introducing these medicinal plants can be effective and strategic for those in charge of the pharmaceutical industry and the production of drugs based on herbal products. Due to the existence of habitats and favorable climates in Lorestan, the study of the possibility and method of cultivation of Endemic and high-consumption medicinal plants can provide a major part of the province and country's need for medicinal species.

Cite this article: Mehrnia, M., & Hosseini, Z. (2023). The best-selling medicinal plants of Khorramabad apothecary shop. *Ethnobiology and Conservation*, 1(1), 21-31. <https://doi.org/10.22091/ethc.2023.9680.1004>

©The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22091/ethc.2023.9680.1004>

Publisher: University of Qom

پرفروش ترین گیاهان دارویی عطاری های خرم آباد

محمد مهرنیا^۱ | زهرا حسینی^۲

^۱ نویسنده مسئول، استادیار، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان لرستان، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، خرم آباد، ایران. رایانامه: Mehrnia@rifr-ac.ir

^۲ دانش آموخته سیستماتیک گیاهی و بوم شناسی، خرم آباد، ایران. رایانامه: zh83786@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله پژوهشی	طب سنتی و استفاده از گیاهان دارویی در استان لرستان قدمتی دیرینه دارد. درمانگران محلی و عطاریها به شیوه خانوادگی و نسبی به این حرفه ادامه داده و همانند یک دایرةالمعارف در زمینه گیاهان دارویی در جامعه باقی مانده اند. استفاده مرسوم از گیاهان دارویی برای درمان بیماریها، بیانگر اثربخشی این گونهها در بهبودی افراد است. این مطالعه با هدف شناسایی متداولترین گیاهان دارویی خریداری شده از عطاریهای شهر خرم آباد، مرکز استان لرستان از سال ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷ صورت گرفت. از طریق پرسشنامهها و مصاحبههای شخصی با ۳۰ نفر از عطاران و فروشندگان گیاهان دارویی در شهر خرم آباد (۱۸ مرد و ۱۲ زن)، مشخصات دموگرافیک عطاریها و خواص متداولترین و پرفروشترین گیاهان دارویی جمعآوری گردید. انتخاب افراد شرکت کننده در مصاحبه به صورت هدفمند و این مطالعه به روش نیمه ساختاریافته انجام گرفت. میانگین سنی مصاحبه شوندهگان ۴۳/۷ سال و تجربه کاری آنها ۱۳/۸ سال بود. فقط ۶/۷ درصد از شرکت کنندگان در مصاحبه، رشته تحصیلی مرتبط با گیاهان دارویی داشتند. بر اساس نتایج به دست آمده، ۳۲ گونه دارویی پرفروش در عطاریهای خرم آباد شناسایی شد. شناسایی و معرفی این گیاهان دارویی می تواند برای دست اندرکاران صنعت داروسازی و تولید دارو بر پایه محصولات گیاهی مؤثر و راهبردی باشد. با توجه به وجود رویشگاهها و اقلیمهای مساعد در منطقه لرستان، بررسی امکان و نحوه کشت گیاهان دارویی انحصاری و پرمصرف، می تواند بخش عمده ای از نیاز استان و کشور به گونه های دارویی را تأمین نماید.
تاریخچه دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۲۴ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۴ انتشار: ۱۴۰۲/۰۷/۰۹	
کلیدواژه ها گیاهان دارویی درمان گران محلی لرستان طب سنتی	

استناد: مهرنیا، محمد، و حسینی، زهرا (۱۴۰۲). پرفروش ترین گیاهان دارویی عطاری های خرم آباد. قوم زیست شناسی و حفاظت، (۱)، (۱)، ۳۱-۲۱.
<https://doi.org/10.22091/ethc.2023.9680.1004>

مقدمه

حدود صد و هفتاد سال پیش در عصر قاجار، پس از تأسیس دارالفنون (۱۲۳۰ ه.ش)، اولین دوره‌های داروسازی در ایران بنا نهاده شد. در آن زمان، داروخانه‌های نوین به شیوه امروزی، همانند سایر نقاط کشور هنوز در لرستان مرسوم نبود و حرفه داروسازی و طبابت را عده‌ای از درمانگران محلی و عطاران که به حکیم‌باشی ملقب بودند، انجام می‌دادند. این گروه که متولی طبابت و داروسازی بودند، گیاهان دارویی گوناگون را در محفظه‌های چوبی، قوطی شیشه‌ای، سطل‌های پلاستیکی، کیسه‌های پارچه‌ای و شیشه‌های محتوی عرقیات و دمنوش‌های مختلف را برحسب تنوع مصرف در قفسه‌های چوبی نگهداری می‌کردند. بسیاری از این گیاهان از نقاط مختلف لرستان جمع‌آوری و شناسایی شده و مابقی داروها و عصاره‌های گیاهی از قبیل صمغ‌ها و پودرهای گوناگون را که مختص لرستان نبودند (مانند دارچین، زنجبیل، کندر، کافور و ...) از شهر همدان که مرکز اصلی بار افکنی غرب کشور محسوب می‌شد، به خرم‌آباد وارد می‌کردند. بعد از سال ۱۳۰۲ شمسی، با ورود قشون ارتش و تشکیل پادگان‌های نظامی و مدارس و احداث نخستین بیمارستان ارتش در خرم‌آباد، عده‌ای پزشک و داروساز تحصیل کرده، برای مقاصد نظامی و رفع نیازهای درمانی نظامیان و خانواده‌هایشان به شهر خرم‌آباد گسیل شدند و طب نوین به تدریج در خرم‌آباد آغاز به کار کرد (Shafizadeh, 2002). از آن سال‌ها به بعد استفاده از گیاهان دارویی به تدریج کاهش پیدا کرد، ولی همچنان عطاری‌هایی به صورت خانوادگی به این حرفه ادامه دادند و به صورت یک دایره المعارف در زمینه گیاهان دارویی در جامعه باقی‌مانده‌اند. متأسفانه تعدادی از عطاری‌ها یا حکیم‌باشی‌ها موفق به کتابت دانش و تجربیات خود نشده و یا اینکه فرزندان راه والدین را ادامه نداده‌اند و به همین علت افراد مجرب در این حوزه، به صورت انگشت‌شمار باقی‌مانده‌اند. وجود گیاهان انحصاری و اندمیک در لرستان سبب گردیده که یک طب سنتی متمایز از سایر مناطق وجود داشته باشد.

اعتبارسنجی علمی استفاده از گیاهان دارویی به مرکز بحث تبدیل شده است و تقریباً ۲۰ درصد گیاهان یافت شده در جهان، تحت غربالگری فعالیت‌های بیولوژیکی قرار گرفته‌اند (Coopoosamy and Naidoo, 2012) و در کشورهای پیشرفته، ۲۵ درصد داروهای پزشکی مبتنی بر گیاهان و مشتقات آن‌ها است (Muthu et al., 2006). طب سنتی هنوز هم به عنوان مقرون‌به-صرفه‌ترین و در دسترس‌ترین منبع درمانی در سیستم مراقبت‌های بهداشتی اولیه در جوامع فقیرنشین باقی مانده است و درمان‌های محلی نقش پررنگی در چنین جوامعی دارا است (Yineger and Yewhalaw, 2007). یکی از راه‌های گسترش صنعت گیاهان دارویی، توسعه طب سنتی در ایران و به توصیه سازمان جهانی بهداشت، مناسب‌ترین راه دسترسی به طب مطمئن و همچنین ارزان قیمت است (Bagheri et al., 2005). به دلیل کمبود وسایل ارتباطی، فقر، ناآگاهی و در دسترس نبودن امکانات بهداشتی مدرن، اکثر مردم به ویژه روستاییان، هنوز مجبور به استفاده از داروهای سنتی برای بیماری‌های روزمره خود هستند. درمانگران سنتی اغلب بخشی از یک جامعه محلی، فرهنگ و سنت هستند و هنوز هم در بسیاری مناطق، از موقعیت اجتماعی بالایی برخوردارند و بر روی شیوه‌های سلامت محلی تأثیرگذارند (Cheikhyoussef et al., 2011). شناخت پتانسیل‌های خاص و عظیم طب سنتی و استفاده صحیح از آن‌ها می‌تواند زمینه‌ساز توسعه و خودکفایی کشور در زمینه خدمات بهداشتی، به‌ویژه در مناطق توسعه‌نیافته باشد (Qaraaty et al., 2014).

اقلیم‌های مختلف آب و هوایی و در نتیجه پوشش‌های گیاهی متفاوت و فرهنگ مردم، بر انتخاب نوع گیاه دارویی مؤثر است (Firozi and Zahedifard, 2016) و وجود اقوام، فرهنگ‌ها و اعتقادات متنوع در نقاط مختلف ایران منجر به شکل‌گیری باورها و دانش بومی غنی و پویا در استفاده از طب سنتی و گیاه‌درمانی در شهرهای کشور شده است. استان لرستان با پیشینه تاریخی-فرهنگی و پتانسیل عظیم رویشگاهی، از دیرباز در استفاده از گیاهان دارویی و ظرفیت‌های درمانی آن‌ها، قدمت دیرینه دارد. ساکنین مناطق شهری و روستایی، با وجود داروها و خدمات پزشکی مدرن، هنوز از گیاهان دارویی به عنوان یک درمان سنتی استفاده می‌کنند. امروزه مردم بخش عمده‌ای از گیاهان دارویی مورد استفاده خود را از عطاری‌های سطح شهر تأمین می‌کنند. گیاهان دارویی بومی می‌تواند منافع اقتصادی قابل توجهی برای درمان بیماری‌های مختلف و تولید مواد اولیه داروها داشته باشد. پرفروش‌ترین گیاهان دارویی شهر خرم‌آباد، شامل گونه‌های زراعی و وحشی هستند و تعدادی از این گونه‌ها، توسط افراد بومی جمع‌آوری و به فروش می‌رسند. با این وجود، اکثر گونه‌ها از بازارهای بزرگ و عمده‌فروشی تهران و شهرهای بزرگ تهیه می‌شوند. گونه‌های بومی (آویشن، چای کوهی یا کلکنه، پونه، ختمی و غیره) از نظر پتانسیل فروش و عرضه در بازار، از اهمیت

قابل توجهی برخوردارند که با افزایش تقاضای خرید و مصرف، برداشت بیش از حد آن‌ها ممکن است به یک معضل تبدیل شود. طبق نظر عطارهای مورد مصاحبه، در شهرهایی با پوشش گیاهی غنی و متنوع، درصد بالایی از مردم که به طبیعت دسترسی دارند، تعدادی گونه‌ها را جهت مصرف خانواده، از طبیعت جمع‌آوری و خشک می‌نمایند.

چند مطالعه درباره گیاهان دارویی پر تقاضای مردم در عطاری‌ها و گیاهان دارویی مورد استفاده در طب سنتی شهرهای کشور صورت گرفته است. از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان لرستان (Naderi et al., 2009)، تهران (Ashayeri et al., 2013)، دشتستان استان بوشهر (Dolatkhahi and Ghorbani, 2013) و شیراز (Hosseini et al., 2017)، اشاره نمود. مطالعه اتنوبوتانی گیاهان دارویی شهرستان ابهر استان زنجان (Vafadar and Toghranegar, 2020)، بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی جنوب کرمان (Hosseini Kohnouj et al., 2019) اشاره نمود.

در طی چند دهه گذشته، علاقه به مطالعه گیاهان دارویی و استفاده سنتی از آن‌ها در مناطق مختلف جهان افزایش یافته است. Cheikhyoussief و همکاران (2011) در پژوهشی به بررسی دانش بومی استفاده از گیاهان دارویی و اقدامات فرهنگی مرتبط با روند التیام‌بخشی این گیاهان توسط درمانگران سنتی در منطقه‌ای در نامیبیا پرداختند؛ متخصصان طب سنتی در منطقه مورد مطالعه، از ۶۱ گونه گیاه دارویی برای درمان بیماری‌ها و اختلالات مختلف با بیشترین تعداد گونه برای بیماری‌های روحی و به دنبال آن عفونت پوستی و صدمات خارجی استفاده می‌کنند (Cheikhyoussief et al., 2011). پژوهش دیگری در یکی از شهرهای بنگلادش با هدف مستندسازی استفاده از گیاهان دارویی صورت گرفته است که بر اساس نتایج این پژوهش، ۳۲ گونه گیاهی، برای مصرف منظم، با هدف پیشگیری یا مصرف در زمان‌هایی که بیماری خاصی داشته باشند جهت درمان، تجویز شده است و مصرف گیاهان دارویی برای اهداف پیشگیرانه را مقرون به صرفه دانسته‌اند (Rahmatullah et al., 2010). علیرغم اینکه تعداد زیادی از افراد جامعه برای حفظ سلامتی و پیشگیری و درمان بیماری‌ها از گیاهان دارویی استفاده می‌کنند، عملاً اطلاعات رسمی درباره بازار فروش و مصرف گیاهان دارویی، وجود ندارد. با شناسایی پرمصرف‌ترین گیاهان دارویی و کاربردهای رایج آن‌ها در بین مردم، می‌توان برای کاشت و تولید گونه‌های بومی و غیربومی، ثبت و مستندسازی کاربردهای اثبات شده این گیاهان، به‌طور خاص و هدفمند، برنامه‌ریزی و اقدام نمود. در همین راستا و با هدف شناسایی و معرفی گیاهان دارویی پرفروش عطاری‌های شهر خرم‌آباد اقدام شد.

مواد و روش‌ها

این مطالعه به صورت مقطعی و روش تحقیق مورد استفاده، پیمایشی است. جمع‌آوری اطلاعات مربوط به پرفروش‌ترین و پرمصرف‌ترین گیاهان دارویی مورد تقاضای مردم از عطاری‌های شهر خرم‌آباد، از طریق مصاحبه‌های حضوری با فروشندگان گیاهان دارویی در عطاری‌ها ثبت گردید. این تحقیق توصیفی-مقطعی، از طریق پرسشنامه‌ها و به روش نیمه ساختاریافته (Semi-structured method) صورت گرفت. در پرسشنامه‌ها، علاوه بر نام محلی و عمومی گیاهان پرفروش، اطلاعات مربوط به مشخصات فردی شامل سن، جنس و سطح تحصیلات فروشندگان نیز ثبت گردید. فروشندگان گیاهان دارویی، پرفروش‌ترین داروهای گیاهی در فصول مختلف سال و عمده‌ترین موارد مصرف آن‌ها را عنوان نمودند. شناسایی گونه‌های دارویی با استفاده از منابع معتبر گیاه‌شناسی مانند فلور ایران (Asadi, 1988-2006)، فلور رنگی ایران (Ghahraman, 1996-2008)، فلور ایرانیکا (Rechinger, 1963-2018) و فلور ترکیه (Davis, 1965-1988) صورت گرفت.

نتایج

بر اساس تحلیل اطلاعات آماری، عطارهای شرکت‌کننده در مصاحبه (جدول ۱)، دارای میانگین سنی ۴۳/۷ سال و میانگین تجربه کاری ۱۳/۸ سال بودند. ۶/۷ درصد از آن‌ها، رشته‌ها و گرایش‌های تحصیلی مرتبط با گیاهان دارویی و ۲۲ درصد افراد،

دوره‌های تخصصی آموزش طب سنتی را گذرانده بودند. براساس نتایج این مطالعه، خانواده‌های گیاهی Lamiaceae (با ۹ گونه دارویی) و Asteraceae (با ۶ گونه دارویی)، پرمصرف‌ترین خانواده‌های گیاهی در خرم‌آباد محسوب می‌شود. بر اساس اطلاعات به‌دست‌آمده از مصاحبه‌های صورت گرفته با ۳۰ نفر از عطاران شهر خرم‌آباد، ۳۳ گونه رایج و پرمصرف در بین شهروندان شناسایی شد. خواص درمانی و کاربردهای سنتی پرمصرف‌ترین گیاهان دارویی بر اساس نظر عطاری‌ها و باورهای رایج بین مردم، تهیه شده است (جدول ۲). دو نام علمی برای گیاه دارویی تخم شربتی در جدول ۲ ارائه شده که بنا بر گفته و تحقیق تجربی عطاری‌های مجرب خرم‌آباد، گیاه دارویی تخم شربتی در استان‌های با اقلیم‌های مختلف، از گونه‌های متفاوتی شامل تخم ریحان و تخم بالنگو استفاده می‌شود.

طبق نتایج حاصل از مصاحبه، حدود ۴۲ درصد از مراجعه‌کنندگان، از داروهای گیاهی به‌عنوان درمان منفرد و یا مکمل داروهای شیمیایی استفاده می‌کنند. بر این اساس؛ پرمصرف‌ترین گیاهان دارویی در فصول پاییز و زمستان: آویشن، چای کوهی، پونه، گل بنفشه و ختمی، در فصول بهار و تابستان، علاوه بر آویشن و چای کوهی، تخم شربتی، در عطاری‌های شهر خرم‌آباد بودند. بر اساس پاسخ‌های فروشنده‌گان و مشاهدات شخصی، بیشترین مراجعات مردم به عطاری جهت درمان مشکلات و بیماری‌های مربوط به دستگاه گوارش (اسهال، یبوست، درد و زخم معده و ناراحتی‌های روده)، ناراحتی‌های پوستی، مشکلات دستگاه تنفس (سرفه، سرماخوردگی)، ناراحتی‌های زنان و مشکلات دستگاه ادراری (سنگ و عفونت کلیه و مثانه) است.

جدول ۱. اطلاعات آماری عطاری‌های شرکت‌کننده در مصاحبه

متغیرها	تعداد	درصد
جنسیت	مرد	۱۸
	زن	۴۰
رده‌های سنی	۲۵-۳۵	۳/۳
	۳۵-۴۵	۳۳/۳
	۴۵ سال به بالا	۶۳/۳
سطح تحصیلات	سیکل	۱۰
	دیپلم	۲۰
	کارشناسی	۶
	کارشناسی ارشد	۳/۳
تجربه کاری (سال)	۱-۵	۶/۷
	۵-۱۰	۱۶/۷
	۱۰-۱۵	۳۰
	۱۵-۲۰	۳۳/۳
	۲۰-۲۵	۱۳/۳

بحث

لرستان با داشتن تنوع اقلیمی و رویشگاه‌های مناسب، از دیرباز دارای طب سنتی متمایزی بوده است. اطباء سنتی لرستان در چندین دهه گذشته برای درمان بیماری‌ها و ناراحتی‌های مشخص، از حدود هفتاد گیاه دارویی و به‌صورت «تک گیاهی» استفاده می‌نموده‌اند. به عبارت دیگر؛ طبیبان سنتی لرستان برای درمان هر بیماری، فقط یک گیاه خاص و معین را تجویز می‌کردند. میانگین سنی عطاری‌های این مطالعه، ۴۳/۷ سال و تجربه کاری آن‌ها ۱۳/۸ سال بود. میانگین سنی در مطالعه تهران ۴۰/۰۸ (Dolatkhahi and Ghorbani, 2013)، در خراسان رضوی، حدود ۳۷ سال (Moradi and Eslahi, 2014) و در شیراز حدود ۳۹ سال عنوان شده است (Hosseini et al., 2017). درصد کمی (۶/۷ درصد) از عطاری‌های شرکت‌کننده در مصاحبه، تحصیلات دانشگاهی مرتبط با گیاهان دارویی داشتند که این موضوع در نتایج سایر مطالعات صورت گرفته نیز گزارش شده است.

جدول ۲. گیاهان دارویی پرفروش در عطاری‌های شهر خرم‌آباد (مهم‌ترین گیاهان دارویی از نظر میزان فروش)

ردیف	خانواده	نام علمی	نام فارسی	نام محلی	قسمت مورد استفاده	نحوه استفاده	خواص درمانی
۱	Anacardiaceae	<i>Pistacia khinjuk</i> Stocks	پسته وحشی، بنه	قلنگ نرمة	میوه، رزین، برگ، ریشه	خوراکی آدامس جویدنی پماد	قابض، درمان شکستگی، درمان ورم معده و زخم اثنی عشر، ضد عفونی کردن هوای اتاق در مواقع زکام و سرماخوردگی و سایر بیماری‌های عفونی
۲	Apiaceae	<i>Echinophara cinerea</i> Boiss.	خوشاریزه کوهستانی	فیاله	سرشاخه‌های گلدار	ادویه، دمکرده	چاشنی غذا، درمان اسهال، بهبود عملکرد دستگاه گوارش، ضد اسپاسم، مدر، درمان بیماری قارچی پوست
۳	Apiaceae	<i>Tetrataenium lasiopetalum</i> (Boiss.) Manden	گلپر کوهستانی	کاله	برگ، ریشه، ساقه، جوانه‌ها	خوراکی	اشتها آور، ضد نفخ، درمان اختلالات گوارشی، درمان اختلالات تنفسی
۴	Apiaceae	<i>Heracleum persicum</i> desf. ex fischer	گلپر	گلپر	برگ، دانه، ریشه	ادویه، خوراکی	معطر، مقوی قلب، ضد نفخ، معرق، مدر، دفع انگل‌های روده، استعمال خارجی جهت درمان جوش
۵	Asteraceae	<i>Tanacetum kotschyi</i> Boiss.	مینای کوهسری	مخالصه	برگ، گل	خوراکی دمکرده	ضد نفخ، ضد التهاب، درمان سردرد و میگرن
۶	Asteraceae	<i>Artemisia persica</i> Boiss.	درمنه دنائی، درمنه ایرانی	جوشن	سرشاخه‌های گلدار	ادویه جوشانده پودر	چاشنی غذا، ضد سرفه، ضد نفخ، ضد تب، ضد عفونی‌کننده، درمان گرمی بدن، مسکن سردرد
۷	Asteraceae	<i>Anthemis cotula</i> L.	گل بابونه	گل باینه	گل، برگ	دمکرده	درمان التهاب پوستی، تقویت مو و پوست (شفاف و طلایی کردن مو)، آرام‌بخش، درمان ناراحتی‌های گوارشی، ضد تب، بخور بابونه جهت درمان سرماخوردگی، التهاب دهان و گلو، بهبود آکنه و جوش‌های صورت
۸	Asteraceae	<i>Cichorium intybus</i> L.	کاسنی	چقچقه	ریشه، سرشاخه های گلدار	جوشانده	ضد تب، درمان یرقان، تصفیه خون، درمان جوش‌ها، ضد حساسیت‌های پوستی
۹	Asteraceae	<i>Silybum marianum</i> (L.) Gaertn	خار مریم	----	دانه، میوه، ریشه	دمکرده	محافظ کبد، تحریک ترشح شیر مادر، کاهش فشار و چربی خون
۱۰	Asteraceae	<i>Achillea wilhelmsii</i> C.Koch.	بومادران	برینج داس	سرشاخه‌های گلدار، ریشه	دمکرده	کاهش قند خون، درمان سوء هاضمه، اشتها آور، مقوی اعصاب، ضد کرم، ضد هموروئید، ضد تب، درمان حساسیت‌های همراه با آبریزش
۱۱	Boraginaceae	<i>Anchusa Ovata</i> Lehm.	گل گاوزبان	گاوزو	گل، برگ	دمکرده	مقوی قلب، نشاط آور، قابض، مدر، معرق، افزایش دهنده فشارخون، همراه سنبل‌الطیب و لیمو عمانی در درمان بیماری‌های دستگاه تنفس و بی‌اختیاری ادراری در کودکان، درمان سردرد، ضد سرفه، درمان ناراحتی اعصاب، سرگیجه و اضطراب
۱۲	Brassicaceae	<i>Symbrium sophia</i> L.= <i>Descurainia sophia</i>	خاکشیر	----	دانه، گل، برگ		مدر، ملین، خنک‌کننده، ضد تب، درمان سرفه‌های مزمن و گرفتگی صدا
۱۳	Fabaceae	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L.	شیرین بیان	ملیم، بله شیرینه	برگ، ریشه	خوراکی جوشانده	خلط آور، درمان زخم معده، مقوی دستگاه گوارش، مسکن، مدر
۱۴	Fagaceae	<i>Quercus infectoria</i> Oliv.	دارمازو	گزوله، مان بلی،	رزین، برگ، مان	خوراکی	قابض، کاهش قندخون، ضد باکتری و ضد ویروس
۱۵	Fagaceae	<i>Quercus brantii</i> Lindl.= <i>Q. persica</i>	بلوط	بلی	میوه، جفت میوه،	خوراکی	قابض، مقوی عمومی بدن، خلط آور، درمان اسهال، رفع سوء هاضمه، درمان کم خونی، سستی و ضعف استخوان‌ها

ادامه جدول ۲.

ردیف	خانواده	نام علمی	نام فارسی	نام محلی	قسمت مورد استفاده	نحوه استفاده	خواص درمانی
۱۶	Lamiaceae	<i>Thymus kotschyanus</i> Boiss. & Hohen	آویشن	از گوئه، از بوئه	اندام‌های هوایی	چاشنی ادویه دم‌کرده	چاشنی غذا، ضد سرفه و خلط آور، آرامبخش، بخور جهت سرماخوردگی، ضد باکتری و ضد قارچ قوی
۱۷	Lamiaceae	<i>Satureja khuzistanica</i> jamzad	مرزه، جاتره	مرزه	اندام‌های هوایی	خوراکی پودر	ادویه، مقوی معده، ضد نفخ، مدر، اشتها آور، مسکن درد دندان، ضد سرفه، خلط آور، ضد اسپاسم عضلات، قابض
۱۸	Lamiaceae	<i>Nepeta crispa</i> Wild.	پونه‌سای مواج	مفرا	سرشاخه‌های گلدار	ادویه دم‌کرده	مقوی معده، معرق، مسکن، مسهل، ضد نفخ، درمان سرماخوردگی، ضد اسپاسم، درمان سکسکه
۱۹	Lamiaceae	<i>Dracocephalum kotschyii</i> Boiss.	بادرنجبویه دنائی	سمساء	برگ	دم‌کرده ادویه	مصرف خوراکی، چاشنی غذا، ضد تب، آرام‌بخش، ضد چربی خون، ضد اسهال
۲۰	Lamiaceae	<i>Mentha Piperita</i> L.	نعناع فلفلی	نعناع	برگ، سرشاخه‌های گلدار، اسانس	پودر، دم‌کرده	مصرف غذایی، ضد نفخ، مقوی عمومی بدن، مدر، معرق، درمان اسهال، مسکن سردردهای عصبی و میگرن و دردهای قفسه سینه
۲۱	Lamiaceae	<i>lavandulifolia Stachys</i> Vahl.	چای کوهی	کُلکنه، پشمینه،	گل	دم‌کرده	درمان سرماخوردگی، مقوی اعصاب، مقوی قلب
۲۲	Lamiaceae	<i>Thymbra spicata</i> L.	جاتنه، زوفایی	جاتنه	سرشاخه‌های گلدار	پودر دم‌کرده	چاشنی غذا، ضد میکروب، درمان آسم و برونشیت
۲۳	Lamiaceae	<i>Mentha longifolia</i> (L.) Hudson.	پونه	پینه، پوینه	سرشاخه‌های گلدار، برگ	خوراکی دم‌کرده	خوراکی، آرامبخش، ضد نفخ، تقویت معده، ضد تب
۲۴	Lamiaceae	<i>-Ocimum basilicum L. -Lallementia iberica</i> (Stev.) Fisch. & C. A. Mey.	تخم ریحان	تخم شربتی	دانه	خوراکی	رفع عطش، ضد سرفه، مدر، درمان دردهای دستگاه گوارش، آرام‌بخش
۲۵	Liliaceae	<i>Allium jesdianum</i> Boiss.	پیاز یزدی	بُن‌سور، سور پا	برگ، پیاز	خوراکی دم‌کرده	دفع سنگ کلیه، مسکن دردهای گوارشی، روماتیسمی و بیماری‌های رطوبتی
۲۶	Liliaceae	<i>Allium hirtifolium</i> Boiss.	موسیر	زیل، پیشوک	ریزوم، برگ	خوراکی، پودر	مصرف غذایی، معطرکننده ترشی، مدر، معرق، خلط آور، اشتها آور، مسکن درد مفاصل، درمان فشار خون
۲۷	Malvaceae	<i>Althaea officinalis</i> L.	گل ختمی	گل هیرو	گل، برگ، میوه، ریشه	دم‌کرده ضماد	ضد سرفه، ملین، مسهل، درمان سرماخوردگی، مدر، ضد تب، نرم کننده و تقویت کننده موی سر
۲۸	Plantaginaceae	<i>major L. Plantago</i>	بارهنگ، خارچنگ	بارهنگ	برگ، دانه	دم‌کرده	ملین، ضد تب، ضد سرفه، درمان زخم معده، درمان اسهال، درمان یبوست مزمن
۲۹	Poaceae	<i>Avena sativa</i> L.	جو دوسر، یولاف	جو باریک	دانه	پودر دم‌کرده	مصرف غذایی، مقوی عمومی، ضد افسردگی، نرم کننده پوست، کمک به ترک سیگار و اعتیاد به مواد مخدر
۳۰	Rhamnaceae	<i>Ziziphus spina-christi</i> (L.) Willd.	سدر، کُنار	سدر	برگ، گل، میوه	جوشانده، ضماد	تقویت مو و جلوگیری از ریزش مو، ضد سرفه، درمان فشار خون
۳۱	Rosaceae	<i>canina L. Rosa</i>	نسترن وحشی	می‌داره	گل، میوه، نهج	خوراکی دم‌کرده	حاوی ویتامین‌ها، ضد اسهال، کاهش عطش، مقوی، ضد فشار خون
۳۲	Violaceae	<i>Viola odorata</i>	گل بنفشه	گل پنوشه	گل، برگ	دم‌کرده	نرم کننده، خلط آور، معرق، درمان بیماری‌های کلیه، مثانه و دستگاه گوارش

(Dolatkhahi and Ghorbani, 2013; Hosseini et al., 2017). میانگین تجربه کاری عطارهای این مطالعه، ۱۳/۸ سال بود که می‌توان آن را به خانوادگی بودن و دیرینه بودن این حرفه نسبت داد. در تهران نیز میانگین سابقه کاری، ۱۶ سال گزارش شده است. کاذب و موقت نبودن شغل عطاری، علت وجود افراد پرسابقه در این شغل عنوان شده است (Ashayeri et al., 2013). با توجه به این که حرفه عطاری تا حدود زیادی یک حرفه خانوادگی و کهن محسوب می‌شود و دانش مربوط به خواص گیاهان دارویی معمولاً سینه به سینه بین افراد منتقل شده است، تهیه گیاهان دارویی از عطارهای باتجربه‌تر و با سابقه طولانی‌تر، منطقی‌تر به نظر می‌آید.

بر اساس نتایج این مطالعه، حدود ۶۰ درصد از افراد هنگام مراجعه به عطاری، با گیاه دارویی که برای درمان بیماری و ناراحتی خود مفید است، آشنایی دارند. این دانش را از طریق تجربیات و دانسته‌های والدین، دوستان، مطالعه منابع علمی مرتبط و اینترنت کسب می‌نمایند. طبق نظر اکثر عطارهای شرکت‌کننده در مصاحبه، نکته قابل تأمل این است که اطلاعات کسب شده از سایت‌های نامعتبر اینترنتی، موثق نبوده و از درجه اعتبار و اطمینان بالایی برخوردار نیست و در پیشنهادها و اطلاعات ناقص آن‌ها به مزاج‌شناسی و طبع افراد، توجهی نشده است. تعدادی از عطارهای مصاحبه‌شونده که اغلب از تجربه یا سواد بالایی هم در این رشته برخوردار بودند، اغراق و غلوگویی برخی عطارها در درمان مشکلات و بیماری‌های افراد با گیاهان دارویی و داروهای گیاهی را از مشکلات اصلی این حرفه عنوان نمودند. این معضل در نهایت؛ عدم دستیابی مراجعه‌کننده به نتیجه مطلوب و گاهی اوقات ایجاد مشکلات جسمی مضاعف، بی‌اعتمادی به استفاده از گیاهان دارویی و طب سنتی را در پی خواهد داشت.

بر اساس نتایج پژوهش صورت گرفته در عطاری‌های استان لرستان در سال ۱۳۸۷، تعداد کل گیاهان دارویی موجود در عطاری-ها، حدود ۳۳۶ گونه گزارش شده است (Naderi et al., 2009). بر اساس نتایج مطالعه حاضر، ۳۲ گونه دارویی به‌عنوان پرفروش‌ترین و پرمصرف‌ترین گیاهان دارویی شهر خرم‌آباد معرفی شدند. بسیاری از مردم این شهر حتی اگر به داروهای شیمیایی طب مدرن نیز دسترسی باشند، از گیاهان دارویی برای درمان بیماری‌های ساده مانند سرماخوردگی، سرفه، تب، ناراحتی‌های گوارشی، بیماری‌های پوستی و گزش‌های سمی، استفاده می‌کنند.

گیاه دارویی آویشن (*Thymus kotschyanus* Boiss. & Hohen) با نام محلی «ازبوئه یا ازگوئه»، پرفروش‌ترین داروی گیاهی در عطاری‌های خرم‌آباد، به عنوان یکی از بهترین گزینه‌ها برای درمان سرفه و بیماری‌های تنفسی به شمار می‌رود و مردم استان با نوشیدن دم‌نوش و چای آویشن از خاصیت درمانی این گیاه دارویی در چهار فصل سال بهره می‌برند. برخی از گونه‌های گیاهی موجود در عطاری‌های خرم‌آباد، علاوه بر مصارف دارویی، به‌عنوان ادویه و طعم‌دهنده‌های طبیعی نیز استفاده می‌شود که از جمله آن‌ها می‌توان به سمساء، مفرأ، گلپر، جوشن، پونه و مرزه اشاره نمود. مردم لرستان از دیرباز از این گیاهان در طبخ غذا بهره برده‌اند و جزء جدانشدنی از فرهنگ بومی استان محسوب می‌شوند. گیاه دارویی مفرأ، از گونه‌های انحصاری لرستان است که در بین مردم استان، عمدتاً برای تقویت معده، ضد نفخ، ضد سرفه، تقویت معده، مسهل و درمان سرماخوردگی مورد استفاده قرار می‌گیرد. از دیگر گیاهان دارویی بومی، شناخته شده و پرمصرف بین مردم منطقه، گلپر است که با طعم و عطری قوی، برای درمان اختلالات گوارشی، بهبود اختلالات تنفسی و تحریک اشتها مصرف می‌شود. گیاه دارویی بسیار مفید دیگری که در لرستان و به‌ویژه در خرم‌آباد مورد استفاده قرار می‌گیرد، بُن‌سور (سورپا) است که به‌عنوان دفع‌کننده سنگ کلیه و مسکن دردهای گوارشی و روماتیسمی مصرف می‌شود. این گیاه دارویی با ارزش، در ارتفاع بالای کوهستان‌های استان رویش دارد و طی سال‌های اخیر، در معرض خطر و بهره‌برداری بی‌رویه قرار گرفته و تراکم آن در رویشگاه‌ها، به شدت کاهش یافته است. این گونه‌های دارویی ارزشمند، اکثراً بومی لرستان بوده و نیازی به تهیه و خرید از سایر مناطق کشور نیست. اغلب گیاهان دارویی ذکر شده در این مطالعه، در استان لرستان هم به‌صورت وحشی و طبیعی رویش دارند و از طبیعت جمع‌آوری می‌شوند و هم در مقیاس‌های کوچک توسط کشاورزان کشت می‌شوند و در بازارهای محلی نیز به‌صورت تازه و خشک در معرض فروش قرار می‌گیرند و از پتانسیل تجاری‌سازی خوبی برخوردار می‌باشند. با این وجود؛ تعدادی از گونه‌ها به دلیل تقاضای بالا یا ارسال به شهرهای دیگر، از عمده-فروشی‌های خارج استان تأمین می‌شود.

پرفروش‌ترین گیاهان دارویی در عطاری‌های شهر خرم‌آباد در فصول پاییز و زمستان: آویشن، چای کوهی، پونه و ختمی و در فصول بهار و تابستان، علاوه بر آویشن و چای کوهی، تخم شربتی و خاکشیر، بود. مقایسه لیست گیاهان دارویی پرفروش سایر مقالات منتشر شده (Dolatkhahi and Ghorbani, 2013; Hosseini et al., 2017; Moradi and Eslahi, 2014)، با فهرست گیاهان مطرح شده در این پژوهش، حدود ۳۰٪ اشتراک دارند. شایع‌ترین گیاهان خریداری شده از عطاری‌های شهر تهران در فصل بهار به ترتیب، گل گاوزبان، سنبل‌الطیب و خاکشیر و بنفشه در فصل تابستان؛ خاکشیر، کاسنی، شاتره و تخم شربتی، در فصل پاییز؛ آویشن، پنیرک، گل ختمی و گل بنفشه و در فصل زمستان؛ دارچین، زنجبیل، چهارگل و آویشن (Dolatkhahi and Ghorbani, 2013) بوده است. در سه شهرستان از استان خراسان رضوی، در فصل بهار؛ بومادران، کلپوره و کاسنی، در فصل تابستان؛ خاکشیر، ترنجبین و تخم شربتی، در فصل پاییز، به ترتیب عناب، آویشن و گل ختمی و در فصل زمستان به ترتیب آویشن، زنجبیل و گل ختمی است (Moradi and Eslahi, 2014). در شیراز، مهم‌ترین گیاهان مورد تقاضای مردم، بابونه، گل گاوزبان، اسطوخودوس، خاکشیر و دارچین، معرفی شده است (Hosseini et al., 2017). با مقایسه این گیاهان می‌توان گفت که در سایر پژوهش‌ها از گونه‌های عمومی که در مناطق زیادی در کشور رویش دارند نام برده شده است؛ درحالی‌که در این مطالعه، پرفروش‌ترین گیاهان دارویی، اغلب گونه‌های بومی و انحصاری لرستان بودند. خرم‌آباد یکی از رویشگاه‌های کم‌نظیر ایران با تنوع گونه‌های دارویی است که انار و گردو در کنار هم می‌رویند، اما متأسفانه با هجوم بهره‌برداران و سودجویان، این رویشگاه غنی، در معرض آسیب قرار گرفته است. به نظر می‌رسد گیاهان دارویی خرم‌آباد، به علت محدود بودن رویشگاه و انحصاری بودن گیاه به سایر مناطق کشور صادر نمی‌شود یا ناشی از ضعف شبکه توزیع گیاهان دارویی در شهرستان می‌باشد. این گیاهان دارویی، عمدتاً توسط مردم محلی در بازارچه‌ها و یا توسط عطاری‌ها مورد خرید و فروش قرار می‌گیرند. ناآشنایی خیلی از مردم کشور و حتی شهروندان لرستانی با گونه‌های دارویی بومی لرستان نظیر: کاله، سمساء و مفرّ، مؤید این امر می‌باشد. اقداماتی در راستای کشت، معرفی و شناساندن گیاهان دارویی بومی خاص به سایر شهرها، زمینه استفاده و دسترسی مردم سایر مناطق را هم با این گیاهان دارویی فراهم می‌نماید.

بر اساس نظر مصاحبه‌شوندگان، به‌کارگیری طب سنتی و گیاهان دارویی در کنار طب نوین و استفاده از ظرفیت‌های نظام پزشکی کشور، نقش مهمی در ارتقاء کیفیت و اثربخشی درمان بیماری‌ها خواهد داشت. اعتماد مردم به مصرف گیاهان دارویی، عدم استانداردسازی گیاهان دارویی، مشخص نبودن اولویت‌های اکولوژیکی و اقتصادی، عدم وجود سیاست‌های هدفمند منجر به فعالیت‌های ناموفق و فاقد انسجام کافی در زمینه گیاهان دارویی می‌باشد (Asayeshpoor, 2015). کشت و پرورش گیاهان دارویی هر منطقه بر اساس طبع و مزاج مردم آن منطقه، تولید و بسته‌بندی مواد اولیه داروهای گیاهی، ایجاد فرصت‌های شغلی کوچک در مناطق توسعه‌نیافته، می‌تواند داروهای گیاهی ارزشان قیمت را در اختیار مصرف‌کنندگان قرار دهد (Qaraaty et al., 2014). با توجه به اقبال وسیع مردم در استفاده سنتی از گیاهان دارویی، مطالعات بیشتر می‌تواند راهگشای شناخت بسیاری از خواص گیاهان دارویی باشد (Dolatkhahi and Ghorbani, 2013). با توجه به تقاضای برای مصرف گیاهان دارویی، برنامه‌ریزی در جهت آموزش پزشکان و مردم در خصوص خواص و نحوه صحیح مصرف این گیاهان دارویی پرکاربرد، ضروری به نظر می‌رسد (Dolatkhahi and Ghorbani, 2013). استفاده از گیاهان دارویی، به طبیعت گیاه، وضعیت مزاجی افراد و شرایط آب و هوایی فصول مختلف سال بستگی دارد. شناخت سلیقه‌ها و رویکرد جامعه به مصرف گیاهان دارویی و توجه به دیدگاه‌ها و پیشنهادها مصرف‌کنندگان، می‌تواند راهنمای خوبی برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گزاران صنعت دارویی کشور باشد تا با اتخاذ راهکارهای مناسب علمی، شاهد بازیابی تجربیات و فرهنگ مصرف داروهای گیاهی باشیم (Bagheri et al., 2005). آموزش‌های کاربردی، منجر به افزایش سطح آگاهی فروشندگان و مصرف‌کنندگان گیاهان دارویی، بهبود کیفیت و افزایش اطمینان از اثرگذاری آن‌ها در بهبود بیماری‌ها خواهد شد. استان لرستان دارای ظرفیت‌های بزرگ طبیعی و انسانی در عرصه گیاهان دارویی است. آموزش و تشویق کشاورزان با هدف کاشت زراعی و گلخانه‌ای گونه‌های دارویی انحصاری و پرمصرف با بازار فروش تضمین شده، نقش مؤثری در بهره‌برداری پایدار و حفظ تنوع زیستی استان دارد. با توجه به مصرف گسترده داروهای گیاهی در جامعه، بررسی بالینی روند اثربخشی و ایمنی مصرف آن‌ها، به منظور افزایش کیفیت خدمات و مواد گیاهی ارائه شده در

عطاری‌ها، توصیه می‌گردد. تلفیقی از موارد فوق، در راستای احیاء و تقویت طب سنتی به‌عنوان جزئی از فرهنگ جامعه، سودمند خواهد بود.

تشکر و قدردانی

در تهیه این مقاله از تجربیات ارزشمند آقای نجات دکامین و خانم‌ها شیرین ابازی استفاده گردید که بدین‌وسیله تشکر و قدردانی می‌شود.

منابع

- اسدی، م.، ۱۳۸۹-۱۳۶۷. فلور ایران، جلد ۶۵-۱، انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور.
- عشایری، ن.، عباسیان، ع.، جانبخش، س.، شیبانی، س.، سوداگری، ف.، مینایی، م. ب.، ۱۳۹۱. شایعترین گیاهان دارویی مورد خریداری از عطاریها در شهر تهران در سال ۱۳۸۷. طب سنتی اسلام و ایران. ۳ (۴): ۴۷۷-۴۸۲.
- باقری، ع.، نقدی‌بادی، ح.، موحدیان، ف.، مکی‌زاده تفتی، م.، همتمی‌مقدم، ع.، ۱۳۸۴. بررسی رویکرد زنان شهر اصفهان در استفاده از طب گیاهی. گیاهان دارویی. ۴ (۱۵): ۹۳-۹۳۸۱.
- دولتخواهی، م.، قربانی نهوجی، م.، ۱۳۹۲. معرفی گیاهان دارویی پرمصرف شهرستان دشتستان در استان بوشهر با تأکید بر کاربرد سنتی. گیاهان دارویی. ۲ (۹۶): ۹۵-۱۰۵.
- قهرمان، ع.، ۱۳۸۵-۱۳۷۵. فلور رنگی ایران، جلد. ۱-۲۵. انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور.
- حسینی، ز.، فیضی، ح.، مرادی، ر.، ۱۳۹۶. عرضه و مصرف گیاهان دارویی در عطاری‌های شهر شیراز. طب سنتی اسلامی و ایرانی، ۸ (۱): ۱۲۳-۱۳۲.
- حسینی کهنوج، س.ح.، بی‌باک، ح.، رضائی قره، ع.، ۱۳۹۸. بررسی قوم گیاه‌شناسی گیاهان دارویی در منطقه جنوب کرمان. اکوفیتوشیمی گیاهان دارویی، ۱(۱)، ۳۰-۶۳.
- مرادی، ر.، اصلاحی، ح.، ۱۳۹۳. بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی در عطاری‌های استان خراسان رضوی: مطالعه موردی شهرستان - های تربت حیدریه، کاشمر و بردسکن. دومین همایش ملی استفاده از گیاهان دارویی در سبک زندگی و طب سنتی، مشهد. نادری، ف.، نژاد سبزی، پ.، رسولیان، ب.، (۱۳۸۸). بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان لرستان در سال ۱۳۸۷، یافته. ۱۱ (۵): ۵۷-۶۳.
- وفادار، م.، طغرانگار، ز.، ۱۳۹۹. مطالعه اتنوبوتانی برخی از گیاهان دارویی شهرستان ابهر، استان زنجان. گیاهان دارویی، ۱۹ (۷۵): ۵۴-۳۰.

References

- Asadi, M., 1988-2006. Guide to the Flora of Iran Project, *Research Institute of Forests and Rangelands*. [in Persian]
- Asayeshpoor, S., 2015. Challenges in the development of technology of medicinal plants and herbal medicines. The first international congress of complementary and alternative medicine. Oct 7-9.
- Ashayeri, N., Abbasian, A., Janbakhsh, S., Sheibani, S., Sodagari, F. and Minaei, B., 2013. The most common medicinal plants purchased from Healers in Tehran in 2008. *Islamic and Iranian Traditional Medicine*, 3(4), pp.477-482. [in Persian]
- Bagheri, A., Naqdibadi, H., Movahedian, F., Makizadeh, Tafti, M. and Hemmatimoghaddam, A., 2005. A study of the approach of women in Isfahan in the use of herbal medicine. *Medicinal Plants*. 4(15), pp.81-93. [in Persian]
- Cheikhoussef, A., Shapi, M., Matengu, K. and Ashekele, H.M., 2011. Ethnobotanical study of indigenous knowledge on medicinal plant use by traditional healers in Oshikoto region, Namibia. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 7, pp.1-11.

- Coopoosamy, R.M. and Naidoo, K.K., 2012. An ethnobotanical study of medicinal plants used by traditional healers in Durban, South Africa. *African Journal of Pharmacy and Pharmacology*, 6(11), pp.818-23.
- Davis, P.H., 1965-1988. Flora of Turkey Edinburgh University Press, Edinburgh. vols. 1-10.
- Dolatkhahi, M. and Ghorbani Nahoji, M., 2013. Introduction of high consumption medicinal plants in Dashtestan city in Bushehr province with emphasis on traditional application. *Medicinal Plants*, 2(96), pp.95-105. [in Persian]
- Firozi, M. and Zahedifard, T., 2016. Dysmenorrhea and Herbal Medicine Primary. *Journal of Medicinal Plants*, 15(60), pp.58-65.
- Ghahraman, A., 1996-2006. Color Flora of Iran, Vols. 1-25. *Research Institute of Forests and Rangelands*. [in Persian]
- Hosseini, Z., Faizi, H. and Moradi, R., 2017. Presentation and consumption of medicinal plants in Healers of Shiraz. *Islamic and Iranian Traditional Medicine*, 8(1), pp.123-132. [in Persian]
- Hosseini Kohnouj, S.H., Bibak, H. and Ramezani Qara, A., 2019. Ethnobotanical survey of medicinal plants in southern Kerman region. *Ecophytochemistry of Medicinal Plants*, 8(1), pp.30-63. [in Persian]
- Moradi, R. and Eslahi, H., 2014. A study on the Presentation and consumption of medicinal plants in Healers in Khorasan Razavi province: A case study of Torbat-e Heydariyeh, Kashmar and Bardaskan counties. *The second national conference on the Use of Medicinal Plants in Lifestyle and Traditional Medicine, Mashhad*. [in Persian]
- Muthu, C., Ayyanar, M., Raja, N. and Ignacimuthu, S., 2006. Medicinal plants used by traditional healers in Kancheepuram District of Tamil Nadu, India. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 2(1), pp.1-10.
- Naderi, F., Nejad Sabzi, P. and Rasoolian, B., 2009. Investigation of supply and consumption of medicinal plants in Healers in Lorestan province in 2008, *Yafteh*, 11(5), pp.57-63. [in Persian]
- Qaraaty, M., Tabarraei, M., Mamaghani, J.A., Ghorbanifar, Z. and Latifi, M., 2014. The role of the Iranian Traditional Medicine in the development of impoverished areas in Iran. *Advances in Environmental Biology*, 15, pp.1564-9.
- Rahmatullah, M., Khatun, M.A., Morshed, N., Neogi, P.K., Khan, S.U., Hossain, M.S., Mahal, M.J. and Jahan, R., 2010. A randomized survey of medicinal plants used by folk medicinal healers of Sylhet Division, Bangladesh. *Advances in Natural and Applied Sciences*, 4(1), pp.52-62.
- Rechinger, K.H., 1963-2018. Flora Iranica. vols. 1-178. Akademische Druck-Verlagsanstalt, Graz.
- Shafizadeh, F., 2002. *Giahan e darooi e Lorestan*. (Popular medicinal plants of Lorestan). Volume 1, pp: 223.
- Vafadar, M. and Toghranegar, Z., 2020. Ethnobotanical study of some medicinal plants of Abhar county, Zanjan Province. *Jornal of Medicinal Plants*, 19(75), pp.30-54. [in Persian]
- Yineger, H. and Yewhalaw, D., 2007. Traditional medicinal plant knowledge and use by local healers in Sekoru District, Jimma Zone, Southwestern Ethiopia. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 3(1), pp.1-7.